

A névvégi *-i* lehetséges szerepkörei a 11. században*

1. A 11. századi szórványemlékek részletes tanulmányozása során szembesülhünk azzal a nehézséggel, hogy a helynevek végén szereplő *-i* elem funkcióját bizonyos esetekben nem egyszerű meghatározni. Minthogy a kérdésnek sokféle tanulsága lehet, jelen tanulmányomban ezzel foglalkozom érintve ily módon a magyar nyelv- és névtörténet olyan fontos témaköreit, mint például a tövégi magánhangzók, illetve a helynévképzők problematikáját, a szlávból átvett nevek morfológiai alkatát vagy éppen a latinizálás egyes eseteit. Mondandómban támaszkodom az utóbbi években napvilágot látott részletes, új módszereket is alkalmazó nyelvtörténeti szempontú szórványemlék-feldolgozásokra. Ezek közül azokat az alaposan elemzett nyelvemlékeket vontam be a vizsgálatba, amelyek a 11. századhoz köthetők. A legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt oklevél, az 1055. évi Tihanyi alapítólevél (monografikus feldolgozásához újabban lásd HOFFMANN 2010, SZENTGYÖRGYI 2014) mellett a 11. században keletkezett, de interpolált (utólagos betoldásokat tartalmazó), másolatban ránk maradt két oklevélnek, a Százdi alapítólevélnek (1067/1267, monografikus feldolgozását lásd KOVÁCS É. 2018), valamint a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének (1075/+1124/+1217, monografikus feldolgozása: SZŐKE 2015) helynévi szórványait vizsgáltam meg részletesen a fent említett szempontból. E körkörös tárgyalásakor ugyanakkor tekintettel voltam a pécsi püspökség sokszoros átiratban (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404) fennmaradt alapítólevelének egyes helyneveire is.

2. Az *-i* a helynevek végén többféle (morfológiai, fonológiai) funkcióban szerepelhet a 11. századi forrásokban. A Tihanyi alapítólevél 82 helynévi szórványa között 11 *-i*-re végződő nevet találunk (a többszöri említéseket csak egyszer vettem figyelembe). Az érintett helynévi szórványok a következők: 1055: „locus est alius qui dicitur *huluoodi*” („ab eodem *huluoodi*”), „*eri iturea*”, „ad *holmodi rea*”, „uilla que uocatur *fotudi*”, „ad portum *ecli* usque ad *fidemsi*”, „ad *asauuagi*”, „*opoudi & lopdi* regis sunt”, „ad *cuesti*”, „lacum *segisti*” (SZENTGYÖRGYI 2014: 58–61). Az interpolált Százdi alapítólevél 65 különböző helyet jelölő szórványa között 13 névvégi *-i*-vel álló név szerepel: 1067/1267:

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

„monasterium Sancte Marie [...] quod dicitur *Zazty*” („ad supradictum *Zazty*”), „ad *Nadestygy*”, „ad *Arukscegui*”, „a villa *Petri ad agrum Petri*”, „cum *Bethydy ~ Bechydy*”, „ad *venam Cheyey*”, „ad terminum cum *Chordy*”, „acervus *Fygudy*”, „acervus *Marci*”, „acervus *Basy ~ Basi*”, „civibus castris de *Zobolchy*” („castro de *Zobolchy*”), „predium *Leweluky*”, „in eadem villa, que dicitur *Dusnuky*” (DHA. 1: 183–185, lásd még KOVÁCS É. 2018: 21–23). Az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél jelentős (a névrendszertani elemzésbe bevontatható 148 nevet tartalmazó) névanyagában pedig 28 érintett nevet figyelhetünk meg: 1075/+1124/+1217: „in rivulo, qui dicitur *Gai*”, „villa *Kouachi*”, „in *Susolgi*”, „in monte *Wydrizki*”, „in *Sari*”, „in *Bilegi*”, „in *Kestelci*”, „villam, que *RikachiArtand* vocatur”, „per ortum *Besenendi*”, „super aquam *Fizegi* [...] ipsa aqua *Fizegi*”, „ad puteum *Hotuandi*”, „ad puteum *Dirsidi*”, „ad sepulturam *Gunreidi*”, „ad *Cocudi*”, „prope *Archisti*”, „piscine, quarum hec sunt nomina: [...] *Keubi*”, „villa *Martini*”, „cum *Gehgi*”, „ad arbores *Tergudi*”, „postea salices *Nandirdi*”, „villam, que dicitur *Sagi*” („et *Sagi*”, „de *Sagi*”), „inter eosdem *Cehiti*”, „terra *Unuri*”, „sepultura *Uetcudi*”, „in valle *Zebeli*”, „iuxta *Bichari*”, „transitus super *Tizam*, qui nuncupatur *Benildi* [Ϸ: *Beuildi*]”, „terram *Sapi*” („terris in Hungaria, silicet in [...] *Sapi*”) (SZŐKE 2015: 44–49).

A nevek végén az *-i* előfordulhat a) véghangzóként, b) helynévképzőként, c) melléknévképzőként, d) latinra fordított helynévstruktúrában személynévhez kapcsolódóan latin genitívuszi végződésenként, e) szlávból átvett jövevénynéven eredeti szláv többesszámjelként, a szlávban ugyanis bizonyos embercsoportokat jelölő szavakhoz (foglalkozásnevekhez) járulva gyakran hoznak létre a többessel helynevet, valamint f) az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel változataként. Egyes esetekben viszont helyesírási, hangjelölési kérdéseket is meg kell említenünk, a névvégi *i* (*y*) ugyanis más betűvel/betűkkel összekapcsolódva bizonyos hangok jelölésére is szolgál.

A továbbiakban ezeket a funkciókat veszem sorra, s az egyes ide kapcsolható helynévi szórványoknál igyekszem meghatározni azt, hogy az *-i* elemük milyen valószínűséggel tartozhat egyik vagy másik típusba.

2.1. A 11. századi forrásokban gyakran találhatunk a szavak, a nevek végén tövégi magánhangzót. A Tihanyi alapítólevélben például labiális tövégi magánhangzó szerepel a következő szórványokban: 1055: *feheruuaru*, *hodu utu*, *zilu kut*, *ziget zadu*, *turku* stb., de a *kerek ~ kerék* ’erdő’ (TESz.) jelentésű földrajzi köznévnél szintén a tövéghangzós [*kerekü*] alakját láthatjuk a Tihanyi alapítólevélben (1055: *munorau kereku ~ monarau kereku*) és a Százdi alapítólevélben is (1067/1267: *silvam nomine Nogkerekü*).¹ A nyelvtörténeti szakirodalomban

¹ Mivel az itt vizsgált oklevelek helyneveit minden esetben a már említett szövegkiadások (SZENTGYÖRGYI 2014: 58–61, SZŐKE 2015: 44–49, KOVÁCS É. 2018: 21–23) alapján idézem, ezért a lapszámok feltüntetésétől eltekintek.

általánosan elfogadott vélemény szerint a tövégi magánhangzók eltűnésével a 10. századtól kezdve számolhatunk, s a véghangzók nagyjából a 13. század közepére tűntek el teljesen (vö. E. ABAFFY 2003: 322). Ez a folyamat azonban nem egyszerre ment végbe a szavakon, és számolnunk kell a hangváltozásokkal együtt járó szokásos ingadozással is (vö. 1055: *utu* ~ *ut*), ugyanakkor az is megállapítható, hogy „a véghangzó bizonyos esetekben igen hamar eltűnik, más esetekben pedig feltűnően sokáig megmarad” (E. ABAFFY 2003: 322).² SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevél *turku*, *hurhu*, *harmu*; *ecli*, *fidemsi*; *lopdí*, *cuesti*, *segisti* szórványaiban a véghangzó megőrződését a szóvégi más-salhangzó-kapcsolat konzerváló hatásával magyarázza (2008: 33–34).

Az oklevelek -i végű helynévi szórványairól azonban ritkán jelenthetjük ki ilyen egyértelműen, hogy bennük az -i tövégi magánhangzóként szerepel. Itt említhetjük mégis a Garamszentbenedeki alapítólevél *Kesztölc* nevének *Kestelci* alakját, amelyben valószínűleg tövégi magánhangzót találhatunk (vö. SZŐKE 2015: 178). E szláv jövevénynév a magyarba átkerülve analogikusan felvette a szóvégeket akkor még részben jellemző tövégi vokálist éppúgy, mint például korábban az iráni **var* > 1055: *feheruuaru* és a török **türk* > 1055: *turku* (vö. E. ABAFFY 2003: 321). A Garamszentbenedeki oklevél *Bilegi* szórványáról szintén azt tarthatjuk, hogy benne az -i tövégi magánhangzóként fordul elő. A Bars vármegyei *Belleg* település neve formáns nélküli személynévből alakult metonimikus névadással (vö. 1138/1329: *Beleg* szn., ÁSz. 106, SZŐKE 2015: 70, 158).

Az -i véghangzót veláris hangrendű szavakhoz kapcsolódóan is fellelhetjük, ilyen esetekben azonban kivétel nélkül a -d képzőhöz kapcsolódó (azzal tulajdonképpen egyfajta morfológiai egységet alkotó) elemként találjuk meg hosszú ideig. BÁRCZI GÉZA a -d(i) képző -i-jének „kitartó megőrzését” meglepőnek tartotta, amit azzal vélt magyarázhatónak, hogy a név végén e magánhangzó szótani szerephez juthatott (1951: 71, 148–149, vö. még D. BARTHA 1958: 103). Mindezek következtében pedig a -d helynévképző utáni magánhangzó tovább megmaradhatott, mint a közzavak végén lévő tövéghangzó.

A -di ~ -ti helynévképzőt láthatjuk például a következő szórványokban: 1055: (*halom* földrajzi köznévf + -di >) *holmodi*, (*holló* madárnév + -di >) *huluoodi* (vö. HOFFMANN 2010: 62, 144); 1075/+1124/+1217: (*nándor* ’bolgár’ népnév vagy ebből alakult személynév + -di >) *Nandirdi* (vö. SZŐKE 2015: 185); 1067/1267: (*száz* számnév + -di ~ -ti >) *Zazty* (vö. KOVÁCS É. 2018: 29–33). Az 1055-ös oklevél *cuesti* és *segisti* helyneveiben pedig a helynévképző szerepű -sti ~ -sdi képzőbokr kapcsolódik a *kő*, illetve a ’domb, halom’ jelentésű *seg* (TESz.) főnevekhez (vö. HOFFMANN 2010: 195–198, 210–211). Ez a képzőbokr elsősorban természeti nevek alkotásában játszott fontos szerepet,

² A tövégi magánhangzók eltűnésével legutóbb KATONA CSILLA foglalkozott részletesen (2018).

főként állatokat és növényeket jelölő szavakhoz (*Hodosd, Egresd, Fűzesd, Nádasd*, KMHsz. 1.), valamint földrajzi köznevekhez és anyagnevekhez (*Berkesd, Kövesd*, KMHsz. 1.) kapcsolódott. Azt, hogy a *-st(i)*, *-sd(i)* képzős nevek az ómagyar korban már döntően települést jelölnek, HOFFMANN ISTVÁN nemcsak a metonimikus névátvitellel magyarázza, hanem azzal is, hogy a *-st(i)*, *-sd(i)* képzőbokor használata fokozatosan kiterjedt a településnevek alkotására is (2010: 198, vö. még BÉNYEI 2012: 103). SZENTGYÖRGYI RUDOLF véleménye szerint a *cuesti* és *segisti* (valamint a *lopdi*) névalakokban a véghangzó megmaradását nemcsak a szóvégi mássalhangzó-kapcsolat, hanem a grammatikai funkció is erősíthette (2008: 33–34).

A *-di* nemcsak helynévképzőként fordult elő, hanem gyakori személynév-képző is volt a régiségben (vö. SZEGFÜ 1991: 251). A Tihanyi alapítólevélben szereplő *Fadd* birtok *fofudi* neve hasonló alakú személynévből jött létre (vö. *Fot* ~ *Foth* szn. + *-di* > *Fofudi* szn.), az *opoudi* halastó neve szintén személynévre vezethető vissza (vö. *apa* főnév + *-di*). Ide sorolható valószínűleg egy másik halastó neve is, amely szintén személynévi eredetű lehet: 1055: *lopdi* (ezekről részletesen lásd HOFFMANN 2010: 150, 167, 168). HOFFMANN ISTVÁN a *lopdi* vizsgálata során az Árpád-kori személynévtár névvégmutatója alapján 301 *-di*-re végződő korabeli személynévet számolt össze, ami az összes névalaknak a 2,3%-át jelenti (2010: 167–168). Ezek között ott találjuk a *-di* képzővel alakult fenti neveket is. Noha a *-di* névvégződés előtt elsősorban magánhangzó áll (vö. pl. *Filedi, Samudi* stb.), HOFFMANN véleménye szerint a *lopdi* név is alakulhatott a *-di* kicsinyítő képzővel, mivel az mássalhangzó után is többször előfordul (pl. *Fugdi, Vacdi* stb., vö. HOFFMANN 2010: 168). A Garamszentbenedeki alapítólevélben több olyan *-di* képzős személynév szerepel, amelyek helyet jelölő szórványok alapjául szolgálnak, vö. például 1075/+1124/+1217: *Hotuandi* (ÁSz. 391), *Tergudi* (ÁSz. 748), *Uetcudi* [ʔ: *Ueteudi*] (ÁSz. 805), *Benildi* [ɔ: *Beuildi*] (vö. +1214/1334: *Beud*, ÁSz. 121), *Cocudi* (vö. 1202–1203/1500: *Cocudi* szn., ÁSz. 215), *Besenendi* [ɔ: *Beseneudi*] (vö. 1138/1329: *Besenudi, Besenehdi*, ÁSz. 120). Az oklevélbeli *Dirside* (ÁSz. 252) személynév esetében is számolhatunk a *-di* képzővel való alakulás lehetőségével (a *Ders* ~ *Dersi* személynévből), ugyanakkor elképzelhető, hogy a benne latin genitívuszi végződést kell látnunk (vö. SZŐKE 2015: 163). Az *-i* a *-d* személynévképzőhöz kapcsolódó véghangzóként a Százi alapítólevélben is előfordul: az apátságot alapító Péter ispán maga tesz említést egy *Fygudy* (*Fig-* ~ *Füg-* tő + *-d(i)*), vö. 1199: *Figud*, ÁSz. 307) nevű poroszljáról. Ennek a névformának az azonos alakját megtaláljuk az acervus *Fygudy* 'Füged nevű személy halma' értelmű latin szerkezetben is (vö. KOVÁCS É. 2018: 60–61).

Az előbb említett jelenséggel, a *-di* helynévképző ügyével tulajdonképpen összefüggésbe hozható a Százi alapítólevélbeli egykori *Hort* falu *Chordy* for-

mában olvasható neve, noha *Hort* nevében a *t* (valamint az oklevélbeli adatban szereplő *d*) nem képzőelem, hanem a helynév alapjául szolgáló személynév (vö. 1213/1550: *Hurt*, ÁSz. 396), illetve közszó (*hort* 'vadászkutya, agár', TESz.) tövének része. Az itteni adatban szereplő *d* elemet — bizonyára analogikusan — a nyelvhasználók esetleg képzőnek is tekinthették, annál is inkább, hogy a *-(s)ti*, *-(s)di* képző gyakran szerepel egymással, illetve más képzőkkel, valamint a képző nélküli alakokkal váltakozva (vö. pl. *Seges* ~ *Segisti* ~ *Segesd*, TÓTH V. 1997: 165). A *d* után álló *y* betűvel jelölt *i* az ily módon képzőnek felfogott *-d*-hez kapcsolódó véghangzó lehet. A *Hort* személynév tövégi magánhangzója egyébként „szabályosan” *u*-ként szerepel: 1229/1550: *Hurtu* (ÁSz. 396), itt az *-i* elemet tehát egyértelműen a *-d-s* változat hívhatta elő. Efféle párhuzamosságot más esetekben is tapasztalunk; vö. pl. 1213/1550: *Lazdi*, 1217/1550: *Lazdu* (Gy. 1: 639, vö. BÉNYEI 2012: 58).

2.2. Az *-i* helynévképző az *-é* birtokjeltől párhuzamos alak- és jelentéshasadással különült el, és vált önállóvá az ómagyar korban helynévképző funkcióban. Ez a funkcióváltás személynévből alakult településnevek körében indulhatott meg, ahol a birtoklás kifejezése magától értetődő szerepe volt a morfémáknak, így nem meglepő, hogy funkcionális-szemantikai szempontból az *-i* képzős helynevek egyik nagy típusát a birtokost (illetve a lakókat) megnevező helynevek alkotják (pl. személynévből *Györgyi*, *Jánosi* stb., tisztségnevből *Apáti*, *Báni* stb., foglalkozásnevből *Halászi*, *Takácsi* stb., népnévből *Horváti*, *Olaszi* stb.). A másik nagy csoporthoz (amelyek az előbbiekhöz képest kronológiailag vélhetően később jelentkeznek) a növényzetre (pl. *Füzi*, *Haraszi* stb.), a környező térszínformára, domborzatra utaló (pl. *Éri*, *Kövi*, *Telki* stb.) *-i* képzős nevek sorolhatók (vö. BÉNYEI 2012: 74–83), ahol tehát a birtoklás kifejezésének mozzanata már egyáltalán nem ismerhető fel.

Az *-i* helynévképzőre a zabori apátság okleveléből már van adatunk (1111: *Crali*, KNEZSA 1947–1949: 10, bár az *i* itt a palatalizálást is jelölheti akár), de előfordul ez a morféma több 11. századi hamis oklevélben is. Az interpolált Százdi alapítólevelében olvasható Szabolcs vármegyei *Dusnoky* település nevében nagy valószínűséggel a *dusnok* 'torló, lélekért, lelki üdvösségért torral szolgáló személy' (vö. FNESz. *Dusnok*) foglalkozásnévhez az *-i* helynévképző kapcsolódott (vö. KOVÁCS É. 2018: 95–96). Lexikálisan hasonló felépítésű a Garamszentbenedeki alapítóleveléül Bars vármegyei *Kouachi* helyneve is, amely a *kovács* foglalkozásnévből alakult az eredetileg birtoklást kifejező *-i* képzővel (SZÖKE 2015: 180). Az 1075/+1124/+1217-es oklevél *Sagi*, valamint *Sari* helyneveinek névvégi *-i* elemét szintén helynévképző formánsnak tarthatjuk. A Csongrád megyei *Sági* településnévben az *-i* képző a 'halom, domb, rakás' (TESz.) jelentésű *ság* földrajzi köznévhöz, a Bars vármegyei *Sári* helynévben pedig a 'sáros folyóvíz, mocsár' (TESz.) jelentésű *sár* földrajzi köznévhöz já-

rult. Ez utóbbi esetben viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *Sár* személynévből (1131: *Sar*, ÁSz. 692) *-i* helynévképzővel való alakulás lehetőségét sem (vö. SZŐKE 2015: 192–193). Meg kell jegyeznünk, hogy a Százdi és a Garamszentbenedeki alapítólevél itt említett helynevei GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint nem az eredeti 11. századi oklevélből származnak, hanem utólagos betoldás eredményei (DHA. 1: 183, 204, 214, 217). Nemcsak lexikálisan, de fonetikai-fonológiai szempontból, illetve kronológiailag sincs akadálya tehát annak a feltevésnek, hogy a fent említett adatokban az *-i* helynévképzőt azonosítsuk.

A Garamszentbenedeki alapítólevél Csongrád vármegyei „*terram Sapi*” helynévi szórványával kapcsolatban fölvetődött, hogy az *-i* itt esetleg melléknévképzőként szerepel, és a szerkezet ’sápi föld’-ként értelmezhető (vö. SZŐKE 2015: 192). A személynévből (vö. +1086: *Sap*, ÁSz. 692) alakult *Sáp(i)* helynév ugyanakkor az oklevél szövegében felsorolásban is előfordul („*terris in Hungaria, silicet in Meler, Sapi [...]*”), ami kevésbé támogatja az *-i* melléknévképzői szerepét. E név későbbi forrásokban mindkét alakban, vagyis *Sáp*-ként (vö. pl. 1332: *Saap*, Gy. 1: 900) és *Sápi*-ként (+1124/+1217/1328: *Sapy*, Gy. 1: 900) egyaránt adatható, ennek alapján az *-i*-t leginkább helynévképzőnek tarthatjuk.

HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint a Tihanyi alapítólevél *fidemsi* szórványával kapcsolatban is fölvethető talán az a lehetőség — mivel az 1055-ös oklevélben az *s* után (akár képzőként, pl. *kues*, akár tőhöz tartozó hangként, pl. *keuris*) soha nem áll tövégi magánhangzó —, hogy a szóvégi *-i* elemet ne véghangzónak, hanem „esetleg funkcióval rendelkező képzőnek” tekintsük (2010: 159–160).

2.3. A 11. századi (vagy 11. századra datált) oklevelekben a szóvégi *-i* melléknévképzőként csak elvétve fordul elő. A Százdi alapítólevélben egyetlen esetben azonosíthatjuk az *-i* morfémát ilyen funkcióban, de ez az adat is az oklevél interpolált részében szerepel: „*civibus castri de Zabolchy*”, „*castro de Zabolchy*”. Az oklevél a szabolcsi várnepeket, valamint a várat említi, ennek alapján a szóvégi *-i* melléknévképzőnek gondolható. A latin szövegben előforduló *de* + helynév + *-i* melléknévképző szerkezetre számos példát találunk a későbbi forrásokban: pl. 1330: *de Farky*, 1326: *de Monourousdi*, 1336: *de Pely* (KMHsz. 1. *Fark*, *Mogyorósd*, *Pél*). Az *-i* képző a valamihez való tartozás kifejezésének a jellemző eszköze, amelynek használata a kései ómagyar korban jelentős mértékben kiszélesedett (vö. pl. 1450–1494 k.: *Fejervari*, 1470: *husveti* stb. SZEGFŰ 1992: 307–308).

2.4. A névvégi *-i* a latinra fordított helynévstruktúrákban személynévhez kapcsolódóan latin genitívuszi végződésként is használatos. Az oklevelekben szereplő latinul adatható földrajzi köznévként + (valószínűleg) latin genitívuszból álló személynév szerkezetek (vö. pl. 1067/1267: *villa Petri*, *agrum Petri*,

1075/+1124/+1217: *villa Martini*) pontos magyar nyelvi megfelelőjét nehéz egyértelműen meghatározni, a magyarban ugyanis egy- vagy kétrészes helynév-strukturát egyaránt takarhatnak, de akár személy nevével azonosított helymegjelölések (tehát nem helynevek) is lehetnek. A 11. században a kétrészes névstruktúra még nem volt jellemző a magyar településnév-rendszerben (KÁZMÉR 1970: 31–32), így az említett latin szerkezetek esetében *Péterfalva*, *Péterfölső*, *Mártonfalva* típusú összetett településnevekkel kevésbé számolhatunk. A nevek egyértelmű, pontos rekonstruálása pedig a későbbi helynévi előfordulásai híján szinte lehetetlen (erről részletesebben lásd SZÖKE 2015: 183, KOVÁCS É. 2018: 50–51). A Százdi alapítólevélben szereplő acervus *Marci* szerkezetben a *Marci* névvégi *-i*-je mögött is leginkább latin ragot sejtethetünk (a *Marcus* személynév genitívuszi alakját), ez pedig a szórvány személynévi jellegét támogatja, s a szerkezetnek inkább 'Márk nevű személy halma' értelmezést tulajdoníthatunk (KOVÁCS É. 2018: 61–62).

2.5. A helynevek végén álló *-i* a szlávban keletkezett helynevekben a szláv többes szám jele is lehet, amely a szlávban helynévalkotó formánsként funkcionált. Az *-i*-nek ez a státusza esetleg fölvethető a Százdi alapítólevél korábban már említett *Dusnuky* helynévével kapcsolatban. A helynév végső soron szláv foglalkozásnévi alapszavát látva nem zárható ki, hogy a magyarba esetleg egy szláv többes számú **Dušniki* eredetileg 'lelki üdvösségért torral szolgáló személyek' jelentésű helynév került át, mint ahogyan ezt KISS LAJOS például a szláv **Orači* többes számú 'tkp. szántással szolgálók, szántók' jelentésű helynév > *Arács* magyar helynév kapcsán is elképzelhetőnek tartja (vö. FNESz. *Balatonarács*). A szóvégi *-i* eltűnését itt a szláv eredetű névformák névvégi *i* elemének a magyar névhasználatban való elmaradásával magyarázhatjuk — tulajdonképpen a tövégi magánhangzók eltűnéséhez kapcsolódó folyamatként —, ahhoz hasonlóan, mint ahogyan az a 'fazekasok' jelentésű *Grincsári* > *Gerencsér* (FNESz. *Nyitragerencsér*) vagy az 'ácsok' jelentésű **Tesari* > *Teszér* ~ *Taszár* (FNESz. *Teszér*) foglalkozásnévi helynevek esetében is történt. Így tekintve a *Dusnoki* helynév nem a magyar nyelvben keletkezett, hanem szláv névadáshoz köthető. Ellene szól ugyanakkor talán a felvetésnek a helynév fonológiai szerkezete, az tudniillik, hogy a név hangalakja magyaros jellegű (az eredeti **dušniki* formától eltérően a második szótag magánhangzója veláris), ami vélhetően magyar névhasználatra utal.

2.6. A 3. személyű birtokos személyjel *i* változata jellegzetes volt a korai ómagyar korban. A Százdi alapítólevél *Nadestygy* [*nádasszégi* ? ~ *nádasszégē*], valamint *Arukscegui* [*árukszégi* ~ *árukszégē*] szórványaiban valószínűleg ezzel a morfémával találkozhatunk (vö. még pl. 1242: *Kyralrewy*, 1299: *Bichach lesi* stb., vö. KOROMPAY 1991: 272–273). Az *y* jelölés mögött mindamellett az *ē* hangérték is föltehető (vö. KOVÁCS É. 2018: 35–36, 44–45).

2.7. A morfológiai és fonológiai funkciók mellett a névvégi *-i*-t érintően helyesírási, illetve hangjelölési kérdéseket is meg kell említenünk, a névvégi *i* (*y*) ugyanis más betűvel, betűkkel összekapcsolódva (vagyis összetett betű részeként) bizonyos hangok jelölésére is szolgált. A Tihanyi alapítólevélben szereplő, talán az *ásvány* földrajzi köznévvvel kapcsolatba hozható *asauuagi* szórvány esetében a szóvégi *gi* betűkapcsolat a *-gy* hang (tkp. helynévképző) jele lehet (a *-gy*, illetve az *-ny* képzőkről lásd HOFFMANN 2010: 169–170, vö. még SZENTGYÖRGYI 2010: 48). A *gy* hang *gi* jele megfigyelhető a Garamszentbenedeki oklevél több szórványában is. A *-gy* helynévképző (*gi* lejegyzéssel) a *Fizegi* (azaz *Füze gy*) folyó nevében a *füz* fanévhez, a *Gehgi* (azaz *Gyö gy*) település nevében pedig személynévhez (vö. 1138/1329: *Geu*, +1263: *Gew*, ÁSz. 335) kapcsolódott (vö. SZŐKE 2015: 169, 173). Az 1075/+1124/+1217-es oklevélben az ismeretlen, talán személynévi (1086: *Susol*, ÁSz. 737) eredetű *Susolgi* (azaz *Sosolgy*) szórvány névvégi *gi*-je szintén a *-gy* képző jeleként fordul elő (vö. SZŐKE 2015: 195).

A 11. századi Garamszentbenedeki alapítólevélbe utólag betoldott összetett *RikachiArtand* településnév előtagjának névvégi *-i*-je valószínűleg nem képző lehetett (a nevet 'Rikács melletti Ártánd' névszerkezetként értelmezve), hanem inkább *cs* hangértékű *chi* betűkapcsolat részeként jelentkezik, így a név morfológiailag *Rikácsártánd*-ként azonosítható (vö. SZŐKE 2015: 191). Ezt az elgondolást nagyban támogatja az a körülmény, hogy *Rikács* és *Ártánd* nem szomszédos települések megnevezései, hanem ugyanannak a településnek a régi, illetve új nevei, vagyis az alapítólevél interpolálásakor „az oklevélírók az oklevélben eredetileg szereplő név mellé illesztették az újat, nem pedig kicserélték azzal” (SZŐKE i. h.).

A pécsi püspökség alapítólevelében (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404) szereplő *Zemony* településnév *Zemogny* alakjában a *gny* betűkapcsolat a név végén lévő *ny* hangot jelölhette. A *gn* betűkapcsolat az *ny* hang jeleként nem volt szokatlan az Árpád-korban (vö. 1055: *gnir*, *fuegnes*), a 15. századi másolat korában azonban ennek jelölésére jórészt már az *ny* betűt használták, így kerülhetett ekkor az *y* a név végére (vö. HOFFMANN 2011: 156).

2.8. A forrásokban nem ritkán találunk olyan bizonytalan eredetű vagy etimológiailag elemezhetetlen szórványokat is, amelyekben a szóvégi *-i* szerepét egyáltalán nem lehet megítélni. Itt említhetjük meg például a Százdi alapítólevelbeli *Bethydy* ~ *Bechydy*, *Basy* ~ *Basi*, *Leweluky* (erről lásd KOVÁCS É. 2018: 53–54, 56–57, 86–87) vagy a Garamszentbenedeki alapítólevél *Keubi*, *Zebeli*, *Unuri* neveit (vö. SZŐKE 2015: 180, 196, 205).

3. A fentiekben a szóvégi *-i* morfológiai és fonológiai funkcióinak, valamint hangjelölési kérdéseinek a vizsgálata arra világított rá, hogy ennek az elemnek a szerepét olykor, egy-egy konkrét esetben milyen nehéz, sokszor nem is lehet

megnyugtatóan tisztázní. Az e tekintetben kérdéses névformák egyedi analízist követelnek meg, sokszor azonban még ezek után sem kapunk egyértelmű válaszokat. Az egyedi esetek megítélésében segíthet azonban a különféle — az adott korban előforduló — jelenségek vizsgálata, főképpen az egyértelműen besorolható névalakokkal való összevetés révén. A tárgyalt problémakörnek az interpolált oklevelek elemzésében önmagán túlmutató jelentősége is lehet, segítheti ugyanis azok kronológiai síkjainak elhatárolását. Az ilyen természetű kutatásokat, a lehetőségek objektív, több szempontú mérlegelését ezért alapvetően fontosnak gondolom.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- D. BARTHA KATALIN 1958. *Magyar történeti szóalaktan 2. A magyar szóképzés története*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2011. Dunaföldvár régi *Zemony* nevéről. In: CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ szerk. *Kláriskok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék. 153–159.
- KATONA CSILLA 2018. A tövégi magánhangzók eltűnése a magyarban. *Argumentum 14*: 264–284.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abauj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Népryelv 6*: 3–50.

- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 259–283.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZEGFŰ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 188–255.
- SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 268–320.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi apátság kangrez szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*: 31–55.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. Kézirat. PhD-értekezés. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások 34*: 147–170.

Possible Roles of the Word-Final *-i* in 11th-Century Toponyms

In my paper I focus on the role of the word-final *-i* in 11 toponyms of the 1055 Founding Charter of Tihany ending in *-i*, 13 such toponyms in the 1067/1267 Founding Charter of Százsd, and 28 toponyms in the 1075/+1124/+1217 Founding Charter of Garamszentbenedek. As part of this discussion, I also considered some of the toponyms in the Founding Charter of the Bishopric of Pécs that has survived in the form of multiple copies (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404).

At the end of toponyms *-i* may appear in several (morphological, phonological) functions in 11th-century sources. At the end of names *-i* occurs most often as a word-final vowel. It can be identified in a stem-ending vocal role only rarely (see 1075/+1124/+1217: *Kestelci*, which took the stem-final vocal analogically as a Slavic loan name when entering Hungarian), however, as an element attaching to the *-d* formant, practically making up a morphological unit with it, it appears very frequently, for example, 1055: *holmodi* (*halom* ‘smaller hill’ geographical common noun + *-di* toponymic formant), 1067/1267: *Fygudy* (*Fig-* ~ *Füg-* stem + *-di* personal name formant).

The word-final *-i* also appears as a toponymic formant in charters. From a functional-semantic perspective, one of the large groups of toponyms with an *-i* formant is made up by toponyms designating the owner (or residents) (e.g., 1075/+1124/+1217: *Kouachi*, from the *kovács* ‘smith’ occupational name). The other large group includes the names with the *-i* formant referring to flora and neighboring relief forms (e.g., 1075/+1124/+1217: *Sagi*, from the *ság* ‘hillock, hill’ geographical common noun).

In the 11th-century charters (or those dated to the 11th century) the word-final *-i* appears as an adjectival suffix only rarely (cf. 1067/1267: *castro de Zobolchy*, i.e., *Szabolcsi* ‘from Szabolcs County’, *Szabolcs* toponym + *-i* adjectival suffix). The word-final *-i* is also used in toponym structures translated to Latin as a Latin genitive ending attached to a personal name (e.g., 1067/1267: *villa Petri, agrum Petri*). In a loan toponym borrowed from Slavic the *-i* may also appear as a plural suffix, as in Slavic toponyms are frequently created with a plural suffix added to words designating groups of people (occupational names). The *-i* version of the third person possessive marker is also typical in the early Old Hungarian Era (e.g., 1067/1267: *Arukscegui*, i.e., *Árok szegi* ‘corner of the dike’, where *-i* is a possessive personal suffix). In certain cases the name-final *i* (*y*) may be perceived as an orthographic, sound marking issue: together with another letter or other letters it is also used to mark certain sounds (e.g., 1055: *asauuagi*, where the word-final *gi* letter group is the sign of the sound *gy*).

A key conclusion of these studies was that the function of the *-i* element at the end of toponyms is not easy to determine, or in other cases might not even be possible, despite thorough and targeted studies.

